

Kozmoszok és hajszállhidak

Gondolatok a könyvtárban

„Nem lehet sokáig lakni / egy meg nem értett világban“
(LASZLÓFFY ALADÁR)

„A kényelmetlen élet sohasem engedte igazán, hogy kellő elmélyedéssel leshessen a költészet belső tüneményeit.“ Sokan a magunkénak érezhetjük a *Hajszállhid* költőjének panaszát; a század második felében tovább gyorsuló életritmus nemcsak egy London méretű metropolis, hanem egy kétszázézes nagyságrendű közép-kelet-európai város lakóját is számtalan meglepetéssel, csábítással stresszeli, olyannyira, hogy a *De különben csend van* csodálatos, sokszor visszakívánt természeti idilljét végérvényesen múltunkba utalhatjuk — noha a vers szerzője, Bartalis János tegnap még itt járt közöttünk. Igaz, a bartalisi líra már fél évszázaddal ezelőtt is kontraszthatással, a diszharmonióban megőrzött harmóniájával keltett feltűnést, ez a feszültség azonban, érthetően, tovább nőtt azóta, és ma már sem egy kosályi bukolikára, sem a benne megidézett vízparti babonás rigóra vagy az erős illatú vadboroszlánra nem tudunk úgy odafigyelni, ahogy kellene. És még kevésbé jut idők a költészet elioti vonalát elfogadó versépfélmények többszöri végigolvasására, elemzésére csöndes órákon, pedig enélkül legfeljebb futó impressziót nyerünk, s felületes ítéletekhez jutunk. Bizony, ha nem is szó szerint, de lényege szerint hányszor érezhetjük találva magunkat, Határ Győző újabban megjelent könyvének (*Az őrző könyve*, Auróra Könyvek, 1974) fülszövegét olvasva — a fülszövegolvasókról. Még hagyján a második paragrafus, „Amaz olvasó esete, aki csupán a fülszöveget olvassa és országvilágnak telehazudja a fülét azzal, hogy megette ezen Fibula betűrengetegét, ki immár szárnyává lön.“ De: „3.§ Ama kritikusknak casusa, aki csak a fülszöveget olvassa és annak alapján könyvekről kritikát írni nem áttal. Ez Gyalázatosságot teljes egészében himpellér »szaglálódásra« hagyatkozva és a szegény író sokfelé és sokféleképp jegyzett árfolyamát is középarányosítólag kivetve míveli — miből nyilván kitetszik, hogy a Sátán cimborája és igencsak boszorkány...“ Távoztassuk hát el magunktól a sátánnal cimboráló kritikus rémképét, s próbáljunk inkább költőkbe kapaszkodni (bár a kísértéstől így sem leszünk föltétlenül védettek). Irigykedéssel gondolunk letűnt korok filológusaira, akik egész életüket, szorgalmukat, elemző kedvüket egyetlen írói életműhöz kötötték; egy-egy mai utóduk, nálunkfelé legalábbis, csodabogárszámba megy. Persze, alkat dolga is ez, ne csak a „gyorsuló időt“ hibáztassuk — lehet, egy ilyen életreszóló, nyugdíjat biztosító (?) alkalmat rövid időn belül nyűgnek éreznénk, és változatosság, választási szabadság után kiáltanánk.

Mert ha igaz az, hogy „A költő úgy ír verset, / ahogy a fecske fészket / rak hullott szalmaszázból, / dirib-darab agyagból, / mohából, tollpihéből“ (Gömöri György), miért ne gyűjthetné anyagát a kritikus is tágabb mezőkről? Ezra Pound-ról, nagy művéről, a *Cantó*król olvasom a fordító Kemenes Géfin László magyarázatát: „Látszólag összefüggéstelen anyagghalmaz — mitológiai, önéletrajzi, történelmi — rakódik egymás mellé, nem logikusan, hanem empirikusan szelektált részletek: egy görög idézet eredetiben, két sor utalás az *Odüsszeiára*, öt sor Jefferson valamelyik leveléből, visszaemlékezés egy velencei délutánra, lírai betét, melyben nimfák lubickolnak egy erdei tóban, egy francia idézet a forrás megjelölése nélkül... és így tovább, örökös mozgásban, emelkedő-süllyedő spirális fejlődésben, amíg végül, mint vasreszelékek a mágneses térben kirajzolódik az ideogramma ábrája.“ (*Magyar Műhely*, 1975.)

Amit szabad Jupiternek, azt nem szabad a kritikusnak? De: „Azáltal, hogy Pound párbeszéd-foszlányokat, korabeli pletykákat, hiedelmeket, levélrészleteket, odavetett idézeteket, homályos hírközleményeket prezentál, s nem összegez meg leír, valahogy ott vagyunk a jelzett korban és helyen: mi is a homéri leve-

gót szívjuk, együtt sétálunk Konfuciuszsal, a mocsarakban vesztegünk Sigismondo Malatestával, Jeffersont hallgatjuk a kongresszus egy ülészakán, együtt haladunk Pounddal a kínai történelem éltető valóságában, s vele vagyunk a pisai inter-nálótábor ketrecében. S mivel bent vagyunk az eleven történésben, utólagos elő-relátásunktól megfosztatunk, s nem világos minden előttünk; összegező tudáshoz, megértéshez csak elmélkedés után juthatunk...“ Ott lenni a kor költészetében, együtt sétálni a legnagyobbakkal, régiekkel és újakkal, s azután vagy inkább köz-ben elmélkedni, közeledni az összegező tudáshoz — vajon nem ez a korszerű előfeltétele akár egyetlen költői életmű igazi megértésének? Nem ez az érdeke hazai irodalmunknak is? Nem másokkal, magammal vitázom, nyugtatgatom ma-gam, amiért monográfiai- vagy komplex műelemzés helyett megint az új köny-vek után kapkodok, „fecskefészket rakok“. Mennyivel nyugalmasabb volna végre lehorgonyozni, s ha másodlagosan is (valamelyik elismert alkotóhoz csatlakozva), kijelentni: ez itt az én kozmoszom.

A költő megteheti ezt. Például olyan egyszerű gesztussal, mint Ioan Ale-xandru: „Első verseskönyvemért kapott pénzből / Egy bivalytehénét vásárol-tam. / Hozzáértőtársakkal mentem a vásárba, / Garanciára választottam, / Sem túl fiatal, sem túl öreg. / Feje, mint egy fekete csillag, / A szeme az ő Achilles-sarka, / S az ő lelkes földdarab-teste / Az én egyetlen erőforrásom. / Elegem volt a névtelen edényekből. / Teje az én Tejutam, egyedüli kozmoszom.“ Ennek a kozmosznak saját állat- és növényvilága, külön temetője — földrajza és törté-nelme van. A kijelentő mondatokat követi a felszólítás, mint az *Erdély* című vers zárószakaszában:

*Legyen házad, küszöböd, anyanyelved, ajtód
A méhrázások kapujában, amikor
A tölgyek koronái virágba szakadnak,
Legyen szabad utad, mely az aszton álló
Lámpához vezet, és élj
Örködve titkon a tied mellett.*

Ebből a vallomásból semmit elvenni nem lehet, igazát tiszta szívvel vallhatjuk sajátunknak, kívánhatjuk magunknak. Nincs mit csodálkozni rajta, hogy líri-kusaink közül többen is közelállónak érzik ezt a hangot, s nem csupán alkalmilag („félkézzel“) fordítják magyarra Ioan Alexandrut. Kányádi Sándor verset is írt hozzá, róla, most pedig Jancsik Pál egy kötetnyit gyűjtött össze Alexandru-tol-mácsolásából. (Az Albatrosz Könyvkiadónál 1976-ban megjelent, Jancsik-féle „legszebb versei“-ből idéztünk ezúttal.)

De költői kozmosz nemcsak így, ezzel a vallott és vállalt elkülönüléssel épül-het. A „minden hajó a föld alattam“ természetesen más előzményekre épül, mint amelyet Ioan Alexandrutól idézhetünk, mégsem állíthatjuk, hogy például a „haj-szálhíd lélektől lélekig“ másképpen alakító Határ Győző szédítően változatos, buja nyelvi gazdagságú lírája eleve tagadása volna az *Erdély himnuszait* író fia-tal román költő versvilágának. Aki „tornyot rak a szerteszt szavakból“ (Gömöri), aki új költői helyzetekre új nyelvi kapcsolatokat talál, illetve teremt, az akarva-akaratlanul egy közösséget szolgál. A közvetítő szerep önálló, eredeti funkciójá válik, egy új közegben — magas szinten — kipróbált lehetőség hagyományt pótol, másoknak is csapást vág. A *Hajszálhíd*, e „versek versben“, „rímek rigmusok“, három évtizedet átfogó „költemények“ gyűjteményének (Aurora Könyvek, 1970) függelékeként olvasható, a szerzőt köszöntő Weöres Sándors-vers ezúttal is tel-i-betalálónak jellemez: „És kellett hozzá London / és francia meg angol költők szé-dülete / és angyala s ördöge, vagy csak kerti szuszogása, / hogy megszülessen ez az új s nem új, / ez az ő s nem ő / meditáció, / vízió, / nem prae- és nem post / desztináció.“

A hajszálhidak ugyanis költők között is veretnek. Hatalmas mélységek fö-löttível — most érezzük igazán, hogy ez az ív már végérvényessé lett — a mi Szilágyi Domokosunk költészete. Balassitól József Attiláig nagy az út, ám ő ennél is többnek a bejárására vállalkozott: a csángó népdaltól Eliotig jutott, úgy, hogy egyiket sem tagadta meg a másikért. S amikor ő is (fiatal kor ellenére) „legszebb versek“-re érdemesítettet, a (posztumusszá vált) kiadást gondozó K. Jakab Antal a kötet előszavában méltányos — csak a tájékoztatlannak meglepő — összevetésre merészkedett: „az Eliot-szöveg lételméletileg egyszerű: az adottnak és az adandó-nak nincsen külön létmódzata; értékelméletileg egynemű: az adott és az adandó egyenértékű. A készen kapott eszme, a szavak egyszeri összekapcsolása, a szaba-dalmaztatott nyelvi csillagkép ugyanolyan tény, mint maguk a szavak vagy a nyelvi rendszer. Ezzel szemben Szilágyi Domokos verseiben az idézet, az átköltés, a jelige, a célzás — kiemelt szövegelem, és nemcsak grafikailag. A múlt itt is

jelenvaló, de közel sem magától értetődő. Inkább a jelen áll készen, a múlt készül és készülődik, mert kísértés: »mindentől, ami volt, mindentől félek.« Néhol csak kifordítja, máshol szétzabdálja a szöveget. „A *Haláltánc-szvit* valóságos tömegmészárlás, idézetek, utalások, parafrázisok lipcei csatája: a nyelv legkülönbözőbb tájairól sereglenek össze a mondatok, hogy megszaggassák, cafatokra tépjék, porig alázzák egymást és átrendezzék a jelentések Európáját.“

Szilágyi Domokos (beteljesedett) kísérlete korántsem társalan a kortárs világlírában. A „Napjaink Költészete“ sorozat legszelídebb füzetét olvasva is ilyen sorokra bukkanunk: „Talált-tárgy-osztály hogyha nyílna a halhatatlan időben, / ott megtalálnád Savonarola házicipőjét, / Shakespeare kapcáját, / s Homérosz csíptetőüvegét.“ A halkszavúnak nevezett Vinokurov (*Tilalmas kékség*, Európa Könyvkiadó, 1975) jellegzetesen a hétköznapi költője, mégis — vagy épp a hétköznapiokból ihletőde? — lényegében ugyanahhoz a költői programhoz jut el, mint századunk lírájának idősebb és ifjabb „fenegyerekei“: „Egyszer vasokos könyvet kellene írni / csak az időről, és kimondani végre: / nincsen idő. Múlt és jövő / a jelen kovácsolt pillanatába sűrűsödik.“ (Rab Zsuzsa fordítása) Nem a szokatlan, a rendhagyó, a nehezen követhető hajszolása tehát, hanem a világ megértésének vágya az eredendő, szubjektív és objektív ok, amely ezt a fajta (valóban bonyolult, az olvasótól erőfeszítést követelő) költészetet létrehozta. Ahogy Pound írja a *CXVI.* cantóban: „és »újra látni«, / az ige itt »látáni«, nem »tovalépni« / azaz, összefügg ez bizony, / még ha az én felgyűzéseim nem is összefüggők. / Sok-sok tévedés, / egy kevés igazság, / mely fölmenti az ő poklát / s az én paradísom.“ S ha a költő, ráadásul egy Ezra Pound méretű, engé a kategorikus tévedhetetlenségből, nem túlzás-e a versolvasók nem kis hányadának rártartisága, amellyel tegnap vagy tegnapelőtt kialakult ízlésitéletüket értékítéletté akarják előléptetni?

Áradnak hozzánk a verskötetek, közelebbi és távolabbi kiadók paperback áru füzetei és gyűjteményes díszkiadásai, Párizsból és Londonból, Budapestről, Stockholmból és Washingtonból, Újvidékről és Münchenből; s itt vannak, karnyújtásnyira, a Bukarest jelzetű kötetek, magyarul és románul, hazai és külföldi költők munkái, vagy épp a szomszédos utcában készült Dacia-könyvek. Végtelenül egyszerű volna „szeretem — nem szeretem“ alapon, nem minőség, hanem miféleség, kifejezőmód, ízlés szerint végezni az előzetes szelekción, és tudomást sem venni a magunk ízlésnormáján kívül eső kiadványokról. Ám ahogy a világirodalom demokráciája nem ismer kis és nagy nemzeteket (a kérdés költői „szakirodalmához“ ajánlhatjuk Gömöri György *Adalékok kis népek természetrajzához* című versét, *Levél hanyatló birodalomból* címmel az Auróra Könyvek között 1976-ban megjelent kötetéből), nem fogadja el egyeduralgok ízlésterrorját sem. Nem lehet Ezra Pounddal mérni Vinokurovot, de Vozneszenszkijt sem, Jebeleanuval Gregory Corsót, Ilyés Gyulával Pilinszkyt vagy Juhász Ferencet, Ioan Alexandruval Szilágyi Domokost. És természetesen nem lehet akár egy nemzeti irodalom keretén belül vagy egyetlen év költői termésében egységes szépségversenyméreteket megállapítani; ami viszont nem jelentheti a teljes relativizmus meghirdetését. De ha azt vizsgáljuk, milyen mércét állított maga elé a költő, s a maga támasztotta követelményeknek mennyire tudott megfelelni, hogyan tudta benépesíteni és elfogadtatni saját kozmoszát — van már valamelyes esztétikai kiindulópontunk, amelyet nyilván a magunk erkölcsi elveinek a fenntartásával alkalmazhatunk a szóban forgó műre. Más kérdés azután, hogy az a bizonyos „hajszálhíd lélektől lélelig“ megépül-e, a költő kozmoszaként érvényesnek talált külön világban mennyire ismerünk magunkra. Itt aztán jöhetnek az ízléskülönbségek; persze, az is előfordulhat, hogy egy nagy élmény lényegesen átformálja irodalmi ízlésünket, ledönti előítéleteinket, megváltoztatja korábban kialakult értékrendünket.

Igy közeledve az elmúlt év hazai magyar költészeti eseményeihez, úgy tűnik, nem kell leszállítanunk igényeinket ahhoz, hogy egy-két esetben a „kozmosz“-mércét alkalmazhassuk, s azt sem nehéz kimutatni, hogy lírikusaink nagy többsége tudatában van annak, hogy nincs korszerű, igazán modern költészet a folytonosság, múlt—jelen—jövő szétválaszthatatlanságának felismerése nélkül. Egy ilyenfajta áttekintésre szomorú alkalmak is adódtak, hiszen mindössze néhány hónap leforgása alatt három olyan költői életmű zárult le, melyet pótolni valóban nem lehet: időrendben Szilágyi Domokos, Bartalis János és Horváth István távozott közülünk az 1976/77-es fordulón; öregem vagy fiatalon, mindhárman aktív költők, külön-külön meghatározói, jellemző részesei annak, amit romániai magyar írának nevezünk. Közülük Szilágyi Domokos 1976-ban még három (!) verskötettel volt jelen a kiadói termésben; az Albatrosz vállalta „legszebb versek“ mellett újdonság volt a Vermesy Péterrel közös *Pimpimparé* (költő és zeneszerző példás

együttműködése, a gyerekek esztétikai nevelése érdekében) s a Plugor Sándor rajzaira írt, de önálló költészeti létre jogosult *Öregek könyve* (mindkettő a Kritérium égisze alatt), amelynek különösen az első fele Szilágyi lírájának legjavához sorolható. Róla szólni, életművét egészében feltárni, a legnagyobbakkal egy sorba helyezni a versolvasók tudatában — sokáig nem odázható kötelesség.

De ha eltekinthetnénk ezektől a megállásra készítő veszteségektől, akkor is a költészet éveként emelhetnénk ki 1976-ot. A legszembeütőbb a skála szélessége; még felsorolni is sok, hogy Horváth Imrétől és Szemlér Ferentől az első-kötetes Ritoók Jánosig és Bágyoni Szabó Istvánig hányan és hányféleképpen léptek az olvasóközönség elé. Ha ez volna a célunk, hiteles keresztmetszetet készíthetnénk a 76-os Kritérium- és Dacia-könyvek alapján a romániai magyar költészet mai állapotáról. Ehelyett azonban egyetlen — de talán a legfontosabb sajátosságot emeljük ki: a legszélesebben értelmezett hagyományok továbbépítésének szándékát. Nyilván másképpen kapcsolódik a hagyományokhoz Magyarai Lajos (*Kötések*), mint Mandics György (*A megtalált anyaföld*), de Bágyoni Szabó (*Földközleiben*) és Vásárhelyi Géza (*A 998. éjszaka*) sem egyformán; földközelség, elvonatkoztatás vagy egyenesen a nyelvi mutatvány (Mandics) a líraiság különböző szintjein való sul meg, s mindegyik teljesítmény — előzményeihez is viszonyítva — küllön elemzést igényel. Mint ahogy önálló elemzésre vár Lászlóffy Csaba legújabb kötete, a *Levelek az időből*, főképpen a magyar irodalmi nyelv mestereinek emlékét idéző céltudatossága, a *Szavaink szépapai* ciklusban a dokumentumjellegű hangsúlyozó citátumok új versstruktúrába simuló vagy annak kialakulását akadályozó volta; egyszóval a kollázstechnika, amelyet költészetünkben mindmáig Szilágyi Domokos valósított meg a legegyszerűbben, a *Bartók Amerikában* jelezte kezdetektől a *Búcsú a trópusoktól* nagy szintézisverseihez érkezve.

Király László a *Sétalovaglásban* ugyancsak meghatározó, már-már krúdys erősségű nosztalgiával fordul az elődök felé. (A kötet cím sajnos ugyanúgy ismétlése egy ismert költő korábbi kötetcímének, mint ahogy az volt *A halgatás tornya*, mely annak idején Székely János válogatott verseit Weöres Sándor könyvével tette összetéveszthetővé! Ilyesmire a szerkesztőknek is figyelnie kellene már...) „Igen, igen, jönnek a percek, gyöngyök a borban, villogó szentjánosbogarak, s tovatűnnek, s néha évszázados díófa-asztalok fájnak érthetetlenül, és néha úgy tűnik: nem jut a lélekből egyébre is.“ (*Krúdy Gyula emléke*). Királynak azonban egyébre is jut; „régii mestereket“ vagy egy regényhóst úgy idéz meg, hogy közben lírát és epikát eredeti módon keverve (amire Láng Gusztáv is rámutatott elemzésében), saját legendakört teremt — és ebbe a sóváradi tanítótól a rekedt Armstrongig sokan beleférnek. A *Sétalovaglás* viszont két pontban lényegesen fölébe emelkedik a legtöbb 76-os hazai magyar verskötetnek: mentes marad a nyílt vagy rejtett romantikus pózoktól, s úgy idéz múltat, kérkedés nélkül, hogy a versre mint egészre, struktúrára is gondja van. Akárcsak Szilágyi Domokost, a múlt Királyt sem mint a költői stúdium tárgya, hasznos és használható motívuma érdeklí, hanem mint a jelen része. *Egy regényhős halálára* írja: „bocsáss meg, nekünk enni kell, aludni, hallgatni, álmodni néha: a fényes felületből nem lehet kikövetkeztetni az életünket nehéz igazmondók közt élni — mondtad egyszer egy októberi napon, a bor folyékony aranyát szürcsölve egészen el vagy veszve, meztelen vagy köztünk, védtelen, fegyvertelen“.

Az 1976-os kiadói év versköteteinek élére azonban a jelenbe emelésnek még következetesebb, még meggyőzőbb gesztusával Lászlóffy Aladár könyve, *A hétfejű üzenet* kerül. „Menedjétek hozzám a helyzeteket“ — mondja Lászlóffy, és ezt a régi programját előző jó köteteinél is sikeresebben, természetesebben valósítja meg. Mérlegelve a szavak súlyát, merem leírni: csak a legnagyobbak tudják így egymásba játszani a múltat és a jelent, tudják ilyen könnyedén, mégis gondolat-sűrűn építeni a metaforát: „...Professzor / Apáczai, térdén az átlapozott / világgal, kinéz a havazásba“; „...Mögötte az utolsó / diákok: a házsongárdi fák.“; vagy részletesebben-epikusabban, mégis tiszta líraként: „...és én — / mint gyermekkoromban a robbanás után, csak nézem, nézem / az egyetlen megmaradt ablakszemet, kigyóvá olvadt / rácsok közt az egyetlen ép karikát, benne / két üveg az ég, a múlt, az ember: Bach ólomban.“ Költői fantázia és ki nem apadó, az ismétléseket többnyire elkerülő tudásanyag szervesül lírai látomássá a játékos *Látkép*, a meditatív *Gyalog* soraiban vagy a korszintézisnek elfogadható *Helsinki* 1975-ben, amely Szilágyi Domokos korszakos verse (*Ez a nyár*) folytatásának tekinthető — sőt inkább válasznak rá, új körülmények között, Lászlóffy Aladár összetéveszthetetlen hangján, gyermeki tisztaságú, bár sokat tapasztalt emberségével. Ha *egy* ilyen versre akadunk, már érdemes volt a sok-sok kötetet átlapozni.

Kántor Lajos

Történelmi forgatókönyv egy gondolat terjedéséhez

Már többször szoltunk e folyóirat hátsólapjain a társadalomlélektan forrásvidékéről, s ez nem véletlen. A hírtelen megduzzadt szakirodalomban is minduntalan jelentkezik egy-egy összefoglalás vagy visszatekintés, amely a gyökereket elemzi, vagy újraidézi a régen elhunyt és életükben alig értett mestereket. Akár műveiknek késői újrakiadásával. A szociálpszichológia időszerű irodalma pedig egyre dagad, s az ötvenes években bő áradatát okozó kiscsoport-kutatás mellett és után egyre újabb területeket fog be a kutatói találékonyság. Ilyenek: a kognitív folyamatok társadalmi befolyásoltsága, a kommunikációt módosító helyzetek és személyiségjegyek elemzése, a szerep, a tekintély és a magatartás alakulásának szociális tényezői stb.

Mégis, mintha a módszertani sokféleség és a kutatási körök szerteágazása nemcsak ötletességre sarkallna, hanem erősíteni látszik azt a törekvést, mely a már-már anarchikussá váló széthullástól a közös múlt erőteljes hangsúlyozásával a szociálpszichológusok összetartozását védi. Azt a szétszórt munkatáborot tereli össze, melynek pusztán létét még ma is sokan vitatják, létjogosultságát pedig meg elvitatják. Valóban erősen képlekeny táborról van szó, melynek hívei szükségképpen kötődnek mindkét (önmagukban is fiatal) szülő-tudományukhoz: az egyén lélektanához és a szociológiához, miközben fejlődésére visszahat egy sereg azóta született testvértudomány, mint a kibernetika, kommunikációelmélet, rendszerelmélet, szemiológia stb.

Az öntudatosodó ifjú is szívesen hallgatja gyermekkorának családi legendáit, a társadalomlélektan születése pedig valóban legendás kor: a huszadik század eleje, amikor a téridő öblében forradalmak vajdúdtak. A folyamat tulajdonképpen már a múlt század végén kezdődött, a művészeti izmusok lázadásával, mintegy a legérzékenyebb művészeltekben megelőzve e század többlépcsős társadalmi forradalmát.

A tudományos-műszaki forradalom ekkor még csak készülődik a tudósok és feltalálók elméleteiben. A szociálpszichológiai alapjelenség: a szociális kölcsönhatásból születő új lelki minőség, a társadalmi cselekvés visszahatásaként (következmenyeként) is akkor tudatosodik. A szociálpszichológia a nagy társadalmi események idején érik önálló tudománynyá. Sokféle forrásból származik, s különböző szerzők különbözőképpen hatá-

rozzák meg az ismereteknek ezt a körét. Valóban a lelkek szorongásából nőtt ki ez az emberi lélek társadalmi jellegét, fejlődését kutató tudomány mint az öntudatra ébredés egyik új szükséglete. Ekkor Kurt Lewin még otthon, a berlini lélektani intézetben, a mesterségbeli tudás e fellegvárában vívja társai közt — az egészséglélektan-iskola híveként — az új gondolat harcát, amelyből később, Amerika földjén születik meg a kiscsoport-kutatás, a szakma sajátos kísérleti módszere. Paradox módon, eközben a gyakorlatias Amerika földjén G. H. Mead, a behaviorizmus kereteit feszegetve egyetemi előadásában, éppen a fogalmi apparátus megteremtésével küzd, és a szociálpszichológia elméleti alapvetésén fáradozik.

Hogy a probléma a levegőben volt, és még csak nem is egymást serkentették a különböző kutatók, hanem mintegy a kor eseményei serkentették őket, az kitűnik abból, hogy a nagy mesterek, az „egyetemes párbeszéd“ kezdeményezői, valószínűleg még csak nem is tudtak egymásról.

Időben kis fáziseltolódással indulnak el az önmagára eszmélődés más, akkor még ugyancsak magános kutatói is. Például Vigotszkij a fejlődésemélettel és Moreno a szociometriával. Még sok más, kihatásaiban jelentős forrást sorolhatnánk fel, de ennyiből talán még frapársabban tűnik szembe, hogy Moszkvától Párizson és Berlinen át Chicagóig az emberi tudat és olyan önmagára eszmélése és alakulásának tudatos elemzése, kutatása kezdődik, mely mintha csak igazolni látszana Mead tételét, mely szerint az emberi tudat mindig csak a társadalmi cselekvésből fejlődik ki. Az ember előbb volt társadalmi lény, mint magára eszmélt egyén, s Meadnek ezt a ma már általánosan elfogadott tételét szinte elégtételként látszik igazolni, hogy a századelő nagy magányos mesterének tanításait a jelenben milyen érdeklődéssel méltányolja a szociálpszichológia.

A sokáig forrásvidék újralátogatását most egy valóságos Mead-renezánsz teszi időszervé, s ez a tény már önmagában is dokumentumértékű. Hiszen Mead életműve keletkezésének története szinte kísérleti igazolás tanításához. A társadalomlélektani kísérletekhez ma valóságos forgatókönyvet írnak, tudatosan beavatott szereplőkkel, hogy a laboratóriumi jelleget minél sikeresebben elkerüljék. G. H. Mead művéhez a törté-

nelem írta a forgatókönyvet. Ő maga annyira globálisan „benne volt” a gondolatok születésének drámai élményében — megghozza főszereplőként —, hogy nem is gondolt azok végleges rögzítésére, hanem „csak” egyetemi előadásai során fejtette ki őket. Éppen ezért lehettek előadásai annyira izzó hangulatúak, hogy halála után tanítványai jegyzetek alapján rendezték sajtó alá. Mintha ebben is rokona volna Vigotszkijnak, akinek könyvei szintén csak halála után, íróasztalfiókban maradt kéziratok alapján jelentek meg. A G. H. Mead könyvében (*A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest, 1973) előforduló ismétlések, visszatérések, a felmerült gondolatok több oldalról való megforgatása a gondolatok születésének s a velük való vívódásnak az élményét is sugározzák.

Elképzeljük vonzóerejüket, amely vettekedett a Bergsonéval, az intuíció nagymesterével, kinek előadásaira órákkal előbb ültek be a hallgatók, hogy más érdektelen előadások meghallgatásával biztosítsák helyüket a teremben. A gondolat születése izgalmasabb produkció lehet, mint a legdrámaibb színházi előadás. Nos, Mead gondolatai megérdemelték a figyelmet, mert még ilyen fésületlen formában, szerzőjük végső rendezését nélkülözve is akkora hatást gyakoroltak, mégpedig több tudományra, hogy egy emberöltő után, 1970-ben a chicagói University Press időszerűnek látta a mű újrakiadását. (A magyar kiadás ennek alapján készült a Gondolat Kiadónál.) Az előadások a chicagói egyetemen, a behaviorizmus akkori fellelegvárban hangzottak el. Ez a fellelegvár azóta átalakult, s a University Press, amely a művet ma újra kiadta, a társadalomtudományok egyik központjának számít.

A pszichikum, az én és a társadalom nem könnyű olvasmány. Nem könnyű elsősorban azért, mert magán hordja a kor kísérleti lélektanának azon törekvését, hogy a lélektanból egzakttudományt csináljanak, s ennek jegyében a lelki eszmélés legsajátosabb kifejezéseit is száműzni kellett. Mead mindezt magára nézve kötelezőnek érezte; William James tanítványa és John Dewey jóbarátja volt, sőt európai körútjai során Wundttól is tanult. Érdekes, hogy az említett tartózkodás általános törekvés volt a pszichológiában, a filozófia, sőt teológia gyámságából alig kinőtt tudományban. Ismeretes, hogy Pavlov intézetében az önnevelés jegyében büntetéspénzt kellett fizetnie annak, aki a *tudat* szót kiejtette. Meadnek tehát bűjőcskát kellett játszania a szavakkal, hogy a tudat fogalmát bevigye az új tudományba: éntudat; az én és a közönség én közötti különbség; én magam; a

felépített én és a reflexív én közti különbség stb. Még a *személyiség* és *lélem* kifejezések is csak oldalogva csúsznak be, s a *lélek* szó elő sem fordul. A pszichikumot a biopszichikai paralelizmus felől elhatárolni, a filozófia és a metafizika, valamint a filológia területeit kerülni, sőt kerülgetni — ez a törekvés fejezeteket felemészítő óvatossá válik. Újraértelmezni a behaviorizmust, kitágítani az engedélyezett fogalmak körét s az iskolák által kisajátított jelentések közt bukdácsolva bontani ki a felvillanó gondolatot — mindez nem volt könnyű. A könyv egy tekintélyes része azzal telik meg, hogy a szerző ismét felidézi a lélektan átalakulását „asszociációssá, majd motorossá, funkcionálissá, végül pedig behavioristává”. Mindennek a sok igazolásnak egy kicsit túlzott önigazolás jellege is van. Ne értjük félre, nem a szerző hibájaként. Ez a tünet inkább a pszichológia akkori gyermekkorának a követelménye volt. Vagy talán a fiatal tudományág öntudatra (vagy éntudatra) ébredésének a jele?

Ennek a fiatalságnak és önállósodásnak a gyengéi azóta is mutatkoznak. Többek közt abban is, hogy a társadalomlélektan képviselői minduntalan új meg új testvértudományok kezébe kapaszkodnak, hogy aztán annál büszkébben tagadják meg a további támogatást. A szülőanyának tekinthető filozófia után kétségkívül a fizika, majd a fizioológia segítette a legtöbbet, s ma a rendszerelmélet, a szemantika, az ökológia, az etológia csábít egy-egy újabb kézfogásra. Természetesen ez a folytonosan új „fogantatás”-kal történő előrekapaszkodás csak tovalendítő hasonlat, hiszen például a matematika egyre inkább örökös segítőtársnak bizonyul.

Természetes, hogy a lélektanok éppen az az ága, melynek Mead egyik „atyja”, kapcsolódik a legszorosabban a társadalomtudományokhoz. Szociológia, antropológia, valamint politikatudomány dinamikusan együttesben hatnak rá, s remélhető, hogy ezek a diszciplínák is egyre tudatosabban számítanak a megismerésben betöltött szerepére. A gnózis és praxis évezredek óta hiába, de hiszzük, hogy nem reménytelenül kívánt egységének érdekében volna szükséges az elméletet könnyebben megérteni. A „közérthetőség”, bár magában rejti a félreértés lehetőségét, mégis a mozgósítás előfeltétele.

A lélektan, de különösen a társadalomlélektan mindmáig a fejlődésnek néha zavarokban is megnyilvánuló ellentmondásos tüneteit hordja magán. Általában a fokozódó népszerűség a jellemző, de megmutatkozik egyfelől a szakosodás, másfelől az aggályos pontosságra, saját

tos jelentéstömörítésre törekvő tolvajnyelv, valamint nehézkesség, folytonos értelmelés és átértelmelés jelentkezik. Ha ebből a könnyen fogalomköltészeté fajuló jelentéscsiszolásból végre bátran ki merne lépni, és jobban törne a hatékonyságra — új tudományunk nyilván közvetlenebbül használna a társadalomnak is. A sikeres gyakorlat talán hamarabb igazolná tudomány voltát, mint a saját igazukat bizonygató elméletek. Különösen, ha egyedül idvezítőnek hirdetik magukat. Hiszen minden kizárólagosság valamilyen szögesdrótot von maga köré. Freud pszichoanalízise, Szondi sorselemzése, Moreno szociometriája, Kurt Lewin csoportdinamikája sem azal hatott a fejlődésre, hogy a tanítványok legtöbbször még formálisan is megteremtették azokat a nemzetközi hálózatokat, melyek az illető elmélet védettségét lettek volna hivatottak biztosítani. A tudomány és gyakorlat (a dogmatikusok ellenére) felszívta magába mindazt, ami

ezekben az elméletekben gondolatébredés, akár csak mint bátor szemléletváltás indult. A nyitottságra törekvés csak használhat minden új elméletnek. A modern nyugati lélektannak sem ártott, hogy Thorndike kísérletei mellett Pavlov reflexológiáját is megismerte. Vigotszkij fejlődésemélete is sok mindent előrevetített a cselekvés és gondolat kölcsönhatásának megértéséhez. A kooperációból G. H. Mead sok mindent származtat a maga szociálpszichológiájában, de nem is sejtí, hogy a szocialista társadalomlélektan, éppen Marxra hivatkozva, kiindulási pontként ezt a fogalmat tudatosan alkalmazza majd.

Mead életművének maradandó emléket állít az a körülmény, hogy az előadásaiban fejtegetett jelenségekből azóta új tudományok születtek: a vezetéstudomány, a szemantika, a kommunikációelmélet, a rendszerelmélet stb. Előadásait a több ágból fakadó szociálpszichológia egyik bővíző forrásának tekintjük.

Váróné Tomori Viola

A cselekvés költészete

Jelkép és hagyomány a vízkelet környékén

„Nem beszélni kell a dolgokról, hanem megtenni minden tőlünk telhetőt. Mert amiről ma könnyelműen lemondunk a kishitűek és a nagy legyintők révén, azt a jövőben csak a mértani haladvány törvényei szerint lehet majd behozni” — ez Cseke Péter nyugtalan-nyugtalanító riporteri ars poeticája.*

Az írás „állandó készenléti állapot: alkati fogékonyság a küzdelemre — és a küzdelem maga”. A Zselykről szóló riport, az akarás és az egyéni felelősség példája — a képbe illő, igényelt és nagyon rokonszenves riporteri eszmény megvalósulása. Cseke Péter riportelméleti tanulmányában (*Egy valóságfeltáró műfaj teherbírása*. Korunk, 1974. 4. és 5.) számot vet a ténnyel: a valóságírodalom, a riport „teherbírása” a korszerűséglet függvénye. És a valóságírodalom ma sok helyen divatjelenség, s nem csak a szó pejoratív értelmében. Ugyanis minden divatjelenség mélyebb okokra, az emberi értékrendszerek bizonyos változásaira vezethető vissza. Az ember történelme során kikerülhetetlenül a valóság gyengébb-erősebb vonzásában élt és él. Dosztojevszkij szerint semmi sem fantasztikusabb a jelen realitásánál. A mai nyugati valóságírodalom

nem kisebb művekkel dicsekedhet, mint Truman Capote *Hidegvérrel* vagy Hans Habe *Halál Texasban* című riportregénye. A dokumentumigény egy kor léggörének, viszonyainak, bizonytalanságainak, csalódásainak vetülete lenne? Bizonyára az is. De kétségtelen, hogy tennivágyó erők feszülnek a makacs tény-és valóságigénylés mögött. Az ember igyekszik megkeresni társadalmi helyét, igazodni a ható erőkhöz, és a felismert koordináták szerint élni-tájékozódni. A lényeges azonban a dominánssá vált tárgyi igazság. És megtörtént a csoda, a divat utolért benünket. Számunkra és hagyományosan valóságigényű irodalmunk számára rendkívül szerencsés találkozás, egybeesés ez, amelyben beláthatatlanul nagy lehetőségek rejtőznek. E lehetőségek felderítésére indult Cseke Péter.

Hogyan és milyen utat jár be ez a riport, akinek „minden faluban van egy háza”?

„De talán kár is lenne megbolygatni ezeket az emlékeket. Így szebb az emlékezés.” Riporteri önmegtágadás? Kitérő méltatlankodásunkat elfojtja a felismerés: adott esetben — amikor a továbbépítést célzó kritikus elemzést nem bírja a hagyományok meglazult építménye, amikor bontás-ráépítés helyett előbb tartározásra szorul — a fenti eljárás jogos. A riportert viszont nem bízik a tények

* Cseke Péter: Víznyugattól vízkeletig. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.

hordozta energiák erejében, és a tények mélyreható rendezésével igyekszik megadni sorainak a kívánt feszültséget, erőt, teljesíteni azt a követelményt, melyet egy fiatal csehszlovákiai magyar irodalomkritikus, Zalabai Zsigmond úgy fogalmazott meg, hogy „a valóságirodalom nemcsak *információ*, hanem *formáció* (esztétikai képződmény) is kell legyen”. Cseke maga is tudatosan vallja, hogy a riport a megismerés oly foka, ahol a tudományos és esztétikai visszatükrözés még nem különül el egymástól: „A riporter viszont a valóságban fedezi fel azokat a konkrét létevényeket, amelyekkel a legpontosabban, a legérzékletesebben kifejezésre juttathatja mondanivalóját.”

Cseke a formáció-követelménynek egy komplex jelképi rendszer megteremtésével tesz eleget. Megkeresi a mondandójának legmegfelelőbb létevényeket, és jelképpé emeli őket. Csekében a valóság jelképimpulzusokban él. És e jelképi rendszer hozza riportjaiba a műfaj kiszámíthatatlan jegyét, a sugallt gondolatúságot, az eszmei háterszágát. Ezt a háttérben feszülő gondolatot nevezi Ruffy Péter a riportírás „szocialista ars poetikájának”, a valóságfeltárás „társadalmi erkölcsének”. Cseke jelképrendszerre nagyon közel áll a költőéhez: „A riporteri alapállás különben is lírai magatartást tételez fel.” Öt magát egyébként — bevallottan — ma is aktívan foglalkoztatja a költészet, és célja: a tények költői szintű beszéltetése. Riportjainak ilyenén szempontú megközelítése kétségtelesenül képrendszerének biztosabb megfejtését szavatolja.

Cseke jelképes beszéde vajon nem szándékolatlan-e? Alig hihető. Különben is: az eredmény igazibb, többetmondó a szándéknál. Az, hogy Cseke szándékától független — semmiképpen sem mondanám, hogy szándékának szembeszegülő — e szuggesztív jelképi rendszer: csak növeli riportjainak művészi hitelességét.

A tárgyalt kötet nem annyira a „magunk keresése”, sokkal inkább a *magunk esélyei* jegyében fogant. A *létező* és a *lehetőséges* viszonyának, kölcsönhatásainak lelkiismeretes elemzése. A lehetségest Cseke nem maga magyarázza, a létezőben és a hagyományban keresi meg. Hitelessége, meggyőző ereje ezáltal csak növekszik. Mozgékony riporteri szeme a folyamatot figyel, a létezőből a lehetségesbe. Maga a kötetbe foglalás is ezt a célt szolgálja: amellett, hogy a riporter kiforrott szemléletének tanúbizonysága, átítelve a létezőből a lehetségesbe, megrajzolja művelődési életünk lázgörbéjét. A kötet hatalmas és jól kihasznált lehetőséget nyújt Csekének arra, hogy ne az egyes riportokat önmagukban tagolja a létező—lehetséges szempont szerinti két

pólusra, hanem egész riportokat állítson e két szembefeszülő pontba, hogy a hosszabb lélegzetű műben fokozatosan követhesse az átmenetet. A riportok mindegyike jelképi mozzanatként építi ki ezt az átítelést.

Tulajdonképpen a riporteri ars poetikából indulunk ki: „egy faluról, egy népről illő tisztelettel”. Hisz végül is Zselyk példamutató jelképpé válik: bármelyik faluban „lehet úgy élni meg dolgozni, hogy művészetünk az európai népek nagy, közös élményévé váljék.”

Es hirtelen feltűnnek a hidak, a rendeltetésük szerint parttól partig, de szárazság idején a vizek felett a lehetséges veszélyek bemerésével átívelő hidak és a könyveket eliszaposító árvíz. Megdől a kultúra mindenhatóságába vetett hit, és tanúi vagyunk, az emberek miként „próbálták menteni azokat a hidakat is, amelyek minden örvénylések ellenére az idők hátrára emelhetnének bennünket; hogy jobban rálássunk a jelenre, a történelemre és a jövőre”.

Végül tetőzik az árvíz, és nyugtalanít egy falu lélekzavara: az élet megtagadja a hagyományokat. A lélekzavar vetülete: minden kulturális igény ellenére (hisz ne feledjük, Koltón vagyunk, a *genius loci* kötelez) a művelődési élet pang. Tatarozni, renoválni kellene a Petőfi-szobát...

Mindezek után Cseke az ürmösi Lőrinczi Lászlót faggatva szükségesnek érzi idézni Veres Pétert: „A hit nagy erő, a történelemben talán a legelső erő.” És a jövő, a lehetőség optikájával a létezőre, pontosabban a létezésre tekint vissza: emlékezik. Nem egyszerűen Balázs Ferencet, a néprő-elődöt megillető tisztelgés ez, Cseke tudatosan keresi a típusokat, a *lehetőség embertípusait*. Ezt a típust véli fellelni a zselkyi valóságot átgúrni igyekvőkben, Kerekes Jánosban, Vass Györgyben; a jövődő árvizei ellen biztosítékot jelentő Major Miklósban („bárhol legyünk, értelme van a küzdelemnek, ha egyszer híddá tudjuk építeni az életünket”); az eszményi lángolású Balázs Ferencben, id. Sütő Bélában, „ki szál egyedül át tudta menteni bútorfestő »eleinek« tapasztalati tudását a mába”, a „titok-ködköket” oszlató, „hitehagyott hitek helyett új hiteket” kereső Horváth Istvánban, a Kibédell megáldott Ráduly Jánosban, a festő „hídvérőkben”, a szénégetőkben, a kórusok énekeseiben.

De nem léphetünk át szó nélkül a „vízválasztón”. A vargasi barlang korántsem csupán tájékoztató jellegű rajzáig (kimutathatóan és nem véletlenül oldalszámba is a kötet közepéig) Cseke a létezőt hangsúlyozza, hogy azután merészen átívelhessen a lehetőségek terébe, „víznyugattól—vízkeletre”. És foko-

zatosan kibomlanak a *Látóhegyről* Cseke-meglátta lehetőségek, a föld alatti túrát járó, barlangszínházért sározódó emberek anyagi és szellemi lehetőségei, s az utóbbin belül a folyamat az egyénitől a kollektív lehetőségekig. A megmutató határ természetesen nem ilyen éles: az első rész létezőjében már vannak a második szerkezeti-gondolati egységbe átmutató elemek, mint ahogy ebben a másodikban is találkozunk realizált lehetőségekkel. Cseke lehetőségeket villant

fel a szénégetők „tisza munkájában”, az ökör szarvára írt vers görcs-akarással, a hegyeket mozdító „teremtő énekben”, az „esernyő-amfiteátrumban”, Ráduly János Kibédjében és Kibéd Ráduly Jánosában, az egymással megáldotokban.

Úgy tűnik, az átívelés megnyugtató pontba ér: Ráduly János „él. Dolgozik.” De vissza- és körültekintve is érezzük e megállapítás felhangjainak vibráló nyugtalanságát.

Beke Mihály

Megszámláltatott éjszakák, avagy a groteszk értelem

1. Ki tudná ma már egyértelműen megállapítani a valóság személyazonosságát? Aki ezt állítja magáról, az enyhén szólva csaló. A költő (Vásárhelyi Géza) tudja ezt, így első dolga a zavarbaejtés: nem szeretné, ha becsapva éreznék magunkat, és egy fricskával eltávolítja az egyértelműséget. Ugyancsak az első versek — újabb előítéletektől menekülve — sietnek tudtunkra adni, hogy a versszöveg(elés) bevált sémaszerkezeteitől legalább hétmérföld távolság választ el.

Mindenesetre a költő már kiválasztotta helyzetét s ezzel együtt magatartását. Számára ezentúl minden a körülményekhez, azaz a helyzethez tartozik: önmaga is. A magatartás reflektorfénybe kerül, és a helyzetet magyarázza. Ez a helyzetkiválasztás pedig szinte szükségszerű: *mind több a talán és hogyan*. És éppen a szükségszerűség eredménye a magatartás szándékolt aránytalansága, a mérték elvesztése-elvetése — a kényszerű vagányság látszata. *Ha szeretek a ti bajotok. Ettől fogva hitét is (semmi sem közölhetetlen) magatartás-ként értelmezzük. Ebben senki sem akadályozhat meg. -telenségem és -talanságaim ideje beérett.* A szembeötlő aránytalanság az aszimmetria egyensúlyát sejteti, s máris átláttunk a költőn: csak helyzetének paradoxonját tűzte a közösségi magány zászlórúdjára, megteremtve a groteszk beszédhez szükséges egyensúlyát. *... a világegységem / sorssal áld meg mellőngető sorssal / és kitartással / mi csendben lemorzsol / és önzetlenül megalkuvással.* Minden elvégeztett. A groteszk máris egyensúlyszervező elvként működik.

És ha éppen akarjuk, máris érthetjük a költőt: az értelmetlenség feltérképezésére elégtelen a verbalizmus — a nyelv,

illetve a versszöveg struktúrájába rejtetten kell modellálni a létezt. Ez nem nyelvfilozófusok tanácsa, hanem a valóságé. A beszéd, pontosabban a szavak és sorok groteszk fintorai ebből a szempontból mellékesekek. Az értelmetlen egyszer úgyszólván elni kezd (vagy csak rájövünk, milyen régóta él): *rajtam él „május egy” védjeggyű kabátom.*

Eljen a konnotáció!

És hiába a költő közérzetének ilyen vagy olyan minősítése. A vajdó értelem a forma tökéletességét ismerheti, a látzatok igazolását soha. *Úgy bíznék / valami másban.* Minden szétbomlik, és megmutatkozik a jelenségek rejtett szamovárja. Mi pedig nem fordíthatjuk el többé a fejünk. *Agyunkba oltva maróöntudat.* A „csendes rajongás” idejében látható, hogy az értelem dialektikájának szüksége van a groteszkre vagy az abszurdra. Ezzel tudja csak visszazerezni a költő az értelem grammatikájának jogait. Most már létjogosultságát pusztá léte igazolja, s a kamasz, szorongó kultúrában a versnek minden esélye megvan arra, hogy magára találjon: közösségére. De figyeljünk: „Adio Roma per sempre”, a költő nem tőlünk búcsúzik, hanem épp visszatér hozzánk, miután annyian eltávolodtak tőlünk.

2. A gyökeresség minőségi rehabilitálásának kezdetei. Bizonyítékok arra, hogy lehet minőségileg is jó verseket írni (és nemcsak egy különálló ciklusban) e tájhoz-tartozásunkról, távol a szülőföld mítosz, nem mindig hiteles pátozától. És Vásárhelyi Géza ezen a témaszinten is tudja azt, amit nálunk oly kevesen: az alluzív költészet idejét és egységesítő erejét fölismerni a mostban is. Soroljuk csak bátran e témaszinthez emlékeverseit, melyekben pontosan fogalmaz ahhoz, hogy megállapítsuk, példát és

ellentétet szolgáltalt alkalmi megemlékezés-versek folyamától távolodva, és azok ellenében: *leég a szabadság: a gyertya / az irástudó körmére ég / s a sötét tájban világvárosok: kiégett költők — micsoda vidék.* Nem régvolt költők ürügyén izadunk ki szentenciákat és aforizmákat, jelenvalóvá kell tennünk őket, mert sorunk az, hogy a valóságról beszéljünk. *Nincs idő csak igazat mondani.*

3. Hát figyeljük inkább a groteszk hitelesítő szerepét. Vásárhelyi Géza nem észröveket hoz, hiszen az igazsághoz, ha formát tudunk adni neki, nem kellenek észrövek: a helyzet értelmetlenségét a látszólagos értelmetlenség magyarázza a legtömörebben. A lét és a helyzet keresztmetszetében fel- és megismerések: versek. Nem szentenciákat ismerünk fel, hanem struktúrákat. A költő azt mondja: *valahol messze / benn / az ózek — nem gondolunk semmire, mindent tudunk.* A menekülés átsap a visszavonulás példázatába, a létezés, a léteztetés modellje: *még megvagyok még megvagyok.* Eppen a léteztetés fogalmaztatja meg a döbbenetet. Vigasz lehet talán, hogy *lázadók útját... vegyi bomlások is nyitják,* tény viszont: *észrevétlen felhők alatt / körülbejjük magunk / lengetjük iszapjainkat... a világméretű alkalmazkodás virágkorában.* Ez a néhány sor maga is lehet költészet, pontosabban történelmi és történeti létmodell. Vigaszunknak mint előfeltevésnek szomorú következménye — különbejárátú jövője: *lassan minden összeállt / egy későesti teljes visszavonuláshoz.*

4. A kötet jól elkülönített részeit így aztán nem sikerül többé külön érzékelnünk: minden összefügg, s minden a helyzetben van és oda tér vissza. A helyzetnek nincs szerencséje, csak közvetett magyarázatai lehetnek. A helyzet kettősségben él, és ebből a kettősségből a költő sem léphet ki. A kettősség a sorsa: *sem ez, sem az,* tehát KÉK FEHÉR, az értelmezés korlátlan lehetőségeivel, amely azonban csak a jövő által valósítható meg.

A jelentés hierarchiája viszont nem időrendi. Az elutasítás érelytelen, mert szóba öltözik, tömönlatba: *fázom most is.* Innen már csak néhány idegrándulás a hiány. *Nyomán a régi vonatnak / álmovagonok tolatnak.* Így teljesen érthető a vers mindenkor kisiklatása, bár az elmosódottságban alkalom adódhatik még

a jelentéstelítődésre. De ne áltassuk magunk: *szűkülő elménkben halk szorogás;* és ez sovány vigasz — VERTELEN GYŐZELEM ÖSZELŐI VASÁRNAP. Az analógiák elemi erejük csak: *rólam is daloltak augsburgi holtak.* Értelmesen igyekszünk cselekedni mégis; megszámláltatott éjszakáinkban magatartásunkat modelláljuk: *összefüggök így is szétesőben.* És eltávolodunk az önemésztő bűtől; az utolsó vers befejezése mintegy külön nyomatékosítja is ezt, ami napjainkban nagyon lényeges: a groteszk itt nem pusztán költői reflex, és különösen nem divat, hanem egy egészségesebb (nemcsak költői) magatartás előhírnöke, de legalábbis szükségességének jelzése.

5. A költő dolga az igazság kimondása (avagy inkább: az igazságban való létezés) és nem a jövő kiplakátolása. A jövő a költészetben: szálló szó, képzeltetés — a jelen kiszolgáltatottsága. A költő léte a nyelve, és itt a nyelvi magatartás fogalma bevezethető történelmi magyarázó elvként.

A magatartás álarcosbáljából végül kilépve rájövünk, hogy összeállításában is a kötet struktúrává szerveződött. A lezártág és a bezártág keserű levében feredözve a már adott különjárátú jövő nem lehet sem a miénk, sem kiút. De fölismerésével és megfogalmazásával most már legalább elkészült a situáció rondója, és látható, hogy a kiút tovább van: a *kakaskukorékos kikeletben.* De ez egyáltalán nem biztos.

6. Ha akarunk, bizonyítékokat szereztünk e kötetből arra, hogy a valóság megragadása, tehát átszervezése az igazság struktúrájába verstechnika dolga is, azaz a versbeszéd megváltoztatása. Az ilyen költészet korszakváltó lehet, a következő idézet értelmében is: „Semmi sem lényegesebb egy társadalom számára, mint nyelveinek osztályozása. Megváltoztatni ezt az osztályozást, helyéről elmozdítani a beszédet annyit, mint forradalmat kiobbantani.” (Roland Barthes) Ám ne vádolhassanak túlzással és nagyképűséggel: nem állíthatunk egyelőre, csak remélünk. Tehát dadogunk. Alanyaink vannak, állítmányaink kevésbé. Kettejük viszonyáról következésképp csak gesztusaink vannak az aránytalanság elképesztő kabarájában. A cselekvés grammatikája viszont nem tréfadozog.

Megjegyzések — 1. Amikor sorokat ragadtunk ki, akkor azokat nem tekintettük kiszakított idézeteknek, hanem a versek, alkalomadtán és sokkal inkább a valóság jelzésének. A kötet körüli végtelen topogás nem állt szándékunkban, a költő metaforáit próbáltuk csak továbbgondolni egy jó kötet alapján. — 2. Egyet lehet érteni Mózes Attila megközelítési szempontjával; így, amit ő elvégzett az *Utunk* 1976. 40. számában (*Szilánkjait villantó egység*), az itt mellőzött. Kritikája különben példa a kritikusi érzékenység racionalizálhatóságára.

Boér Géza

BERTRAND SCHWARTZ: EDUCAȚIA MÎNE

A könyv 1973-ban jelent meg franciául, a *Fondation européenne de la culture* kezdeményezte „Plan Europe 2000” oktatási-nevelési programjai sorozatában. A szerző, eredeti mesterségét tekintve bányamérnök, a felnőttképzés hívéből lett a folyamatos képzés szakértőjévé (évekig vezette a franciaországi Felnőttképző Intézetet), s tapasztalatait jelenleg egyetemi tanárként is, de hazája és Európa oktatás- és nevelésügyi szakbizottságaiban is kamatoztatja. Alapfoglalkozása óvja meg többek között attól az egyoldalúságtól, amelyet számos oktatási-nevelési terv kidolgozásában éppen a gazdasági tényezők s a társadalomvezetés egyéb, nem pedagógiai természetű szempontjai kellő ismeretének a hiánya okoz. Bertrand Schwartz a nevelés jövő idejét az elkövetkező emberöltő mából kikövetkeztethető társadalmi-gazdasági és tudományos-műszaki átalakulásainak összefüggésében, egy pluralista modellben látja. A könyv megírásától (1970) eltelt hat év tapasztalatai arra készítették a szerzőt, hogy a román kiadáshoz írott bevezetőben röviden kifejtsen azokat a szempontokat, amelyeknek ma már nagyobb fontosságot tulajdonít, mint az eredeti szöveg kidolgozásakor.

„Ami az iskola előtti oktatást illeti, természetesen semmit sem vonnék vissza abból, amit a fontosságáról mondtam — vallja —, de jelezném, mennyire korlátozza, sőt veszélyezteteti hatását a tanszemélyzet nem kielégítő létszáma. A tanulásban való visszamaradás egyik alapvető oka a nyelvezet. Ha az óvoda nem teszi »vesszőparipájává«, s főként ha a gyermeket nem irányítják kellőképpen, más szóval, ha az óvónőknek nincs lehetőségük, eszközük és alkalmuk minden gyermekkel külön foglalkozni (elsősorban azokkal, akiknek nincsenek otthonról hozott kifejezésbeli tartalékaik) — nos, ebben az esetben a cél nem érhető el, s az óvoda, ahelyett hogy csökkentené az esélyek egyenlőtlenségét, még fokozhatja is.

Az általános iskola első fokozatára vonatkozóan, anélkül hogy visszavonnám az előzőleg mondottakat, tovább fejleszteném azt a három alapelvet, s így az eredetileg kidolgozottól némileg eltérő program következne.

— Amint könyvemben mondtam, a gyermek tudásvágya természetes hajlam... Érdemes vállalni a kockázatot: számos mai tapasztalat igazolja, hogy ha a gyermeknek nagyobb szabadságot biztosítunk munkája megszerzésében, abban, ahogyan tanul és megismeri környezetét, legalább annyi ismeretet és készséget szerez, mint a mai rendkívül szervezett iskolák közül nem egyben, s ráadásul kifejleszti képzeletét, személyiségét és önállóságát.

— Fejlődésének menetéből következik, hogy a gyermek változó ütemben tanul (kell-e még arra emlékeztetnünk, hogy az a gyermek, aki 15 cm-t nő egy év alatt, naponta csaknem egy fél millimétert nő!), de befolyásolják a családi környezet hullámváltozásai is. Ez feltétlenül szükségessé teszi, hogy sose korlátozzuk iskolai távlatait olyan értékelések függvényeiként, amelyek csakis átmenetiek lehetnek.

— A gyermekek közötti különbségeket — akár már beiskolázáskor feltűnnek, akár később mutatkoznak meg — tekintetbe kell venni (nem pedig tagadni), de el kell kerülnünk, hogy »állítólagos adottságok« túl korán meghatározzák a gyermek jövőjét. Innen ered a »támogatáspedagógia« szükségessége, amelynek semmi köze a »bepótláshoz« vagy az egyszerű »kompenzációhoz«. [...]

Első életévei folyamán a gyermek olyan gyorsan fejleszti ki összes készségeit, s ez a folyamat olyan mélyrehatóan meghatározza a továbbiakat, hogy megkülönböztetett figyelemben kell részesülnie. Olyan helyzetek elé kell állítani a gyermeket, amelyek — s ezt számos országban végzett megfigyelések igazolják — a legkedvezőbbben elősegítik sokoldalú fejlődését. Az Egyesült Államokban Bloom professzor kimutatta, hogy az emberre jellemző értelmi sajátosságok fele 4 éves korig, kétharmada pedig 6 éves korig kialakul; tudományos kutatások bebizonyították, hogy az egy évvel visszamaradott 3 éves gyermek hátránya 6-7 éves korára két év, 15-16 éves korára már négy év lemaradásnak számít. Ezeket és egyéb adatokat tekintetbe véve amerikai közgazdászok kiszámították, hogy a leggazdagabb országok ráfordítás a nevelésben az első életévekre esik.

Már Piaget svájci kutatásai óta tudjuk, hogy a társadalmilag hátrányos helyzetű és más szociális közegben élő gyermekek között tapasztalható szintkülönbségek jórészt abból következnek, hogy az előnyösebb társadalmi helyzettel rendelkező szilárdabb, kiegyensúlyozottabb, ingergazdagabb és elvontabb struktúrákkal berendezett életkeretet tud biztosítani gyermekének, s a gyermek beilleszkedését ezekbe a struktúrákba kevésbé autoritárius módon értékesíti, illetve könnyíti meg. [...]

A Szovjetunióban, valamint az Egyesült Államokban végzett kutatások feltárták, milyen jelentékeny mértékben befolyásolják a szülők nyelvi struktúrái a gyerekek fejlődését, s felhívták a figyelmet arra a veszélyre, amely a nem sokkal idősebb testvérek gondjaira bízott gyermekek nyelvi jövőjét fenyegeti. [...]

Nem merülhet fel a családi nevelés helyettesítése — s nekünk sem áll szándékunkban ezt felvetni —, viszont emellett ajánlanunk kell a szakosított intézmények alkotta új keretet. Főként pedig biztosítani kell a szülőknek nyújtandó egyidejű segítség módozatait a neveléstől a szülői feladatokra való előkészítésig, közvetett és közvetlen műszaki tanácsadás formájában.“ (*Editura didactică și pedagogică. București, 1976.*)

Sz. J.

SALVADOR E. LURIA: AZ ÉLET — BEFEJEZETLEN KÍSÉRLET

Salvador Luria már 1943-ban részt vett egy jelentős kísérleti technika, az ún. fluktuációs teszt kidolgozásában, amely elsőként tárta fel egy evolúciós folyamat lényegét a baktériumok világában: lépésről lépésre követte, hogyan alakul ki egy baktériumtörzs ellenálló képessége a vírus fertőzésével szemben. Ez a kutatómunka is felgyorsította azt a folyamatot, amelynek során a baktériumok és a vírusok fokozatosan a molekuláris biológia, jelesen a genetika legtöbb sikert ígérő kísérleti objektumai lettek. Luria és munkatársai, szaktársai, M. Delbrück és H. Hershey a vírus—baktérium kölcsönhatások vizsgálata során elért eredményeikkel (Nobel-díj, 1969) az élet lényegének megértéséhez vittek közelebb.

A könyv, amelyet most örvendetes kiadói együttműködés jóvoltából minden érdeklődő a kezébe vehet, ennek a lényegét látó képességnek és lényegre láttató szándékknak a tükré: „Az ember [...] a molekuláris biológia megismerése révén értheti meg az élet történelmi folyamatát, melynek maga is részese, saját testének működését, a társadalom biológiai törvényszerűségeit és az élő környezetet, mellyel mindig szerves összhangban kell lennie... Az öröklődés tudománya alig százéves, a modern biokémia ötvennél fiatalabb, a molekuláris biológia pedig csak húsz és egynéhány éves. A fejlődésük tehát meghökkentően gyors. Ha visszatekintünk a tudatlanság évezredeire, s ha előrenézünk a tudás még betakarítandó termésére, a büszkeség és alázat egyaránt helyénvaló. Úgy tűnik, az ember egyre jobban megismeri az életet és önmagát, és úton van afelé, hogy beteljesedjék a genezis jóslata: »Olyanok lesztek, mint az istenek: jónak és gonosznak tudói«... Az embernek magamagáról szerzett ismeretei még nagyon hézagosak, ráadásul legendák és babonák torzítják el azokat: eleink naiv, de szükségszerű hiedelmei, akik inkább intuícióval próbálták tudásukat gyarapítani, mint racionális gondolkodással. Az események menete azonban gyors és feltartóztatathatatlan. Az ember kénytelen lesz maga dönteni biológiai jövőjének egyes kérdéseiről, annak a tudatában, hogy a régi intuíciók ehhez már nem elégségesek [...] egyedül a rendelkezésre álló tudományos ismeretek a megbízható eszközök. A könyv megírásának éppen ez a meggyőződés volt az egyik indítéka, hogy a tudósnak kötelessége embertársait a tudományának állásáról tájékoztatni, különösen akkor, ha ez a tudomány az emberiség számára létfontosságúvá kezd válni.“

Ezekkel a sorokkal indítja útjára Luria az öröklődés és biológiai haladás nagy összefüggéseit és molekuláris mechanizmusait bemutató írását a gének természetéről és működéséről, a sejtműködés energetikájáról, a szerveződésről és formaképzésről, a biológiai folyamatok lényegéről. Mindezt közérdekűsége miatt közérthető és egyben tudományosan igényes formában, olyan gondolkodásra serkentő asszociációkkal és hasonlatokkal, amelyek más szakterületek művelőit is tudatosabb cselekvésre ösztönzik: „Az evolúció, akárcsak a történelem, nem olyan, mint a kockadobás vagy a kártyajáték. Lényeges vonása az, hogy irreverzibilis. Mindaz, ami lesz, abból fog eredni, ami van, mint ahogy az, ami van, abból származik, ami volt, és nem abból, ami lehetett volna... Az ember, az egyetlen öntudattal

bíró állat, elkeseredik, ha leszármazottak nélkül kell meghalnia, és büszke az általa nemzett utódokra. Talán épp ez a mulandó ént átható [...] érzés a szakadatlan evolúció jelzése." (*Natura Könyvkiadó, Budapest, 1976. Megjelent az RSZK és az MNK közös könyvkiadási megállapodása keretében.*)

Sz. T. E. A.

VILÁGIRODALMI KISENCIKLOPÉDIA I—II.

Az 1970-ben indult és 1975-ben „Ilv“-ig (IV. kötet) jutott Világirodalmi Lexikon mellett, Köpeczi Béla és Pók Lajos szerkesztésében új kézikönyv készült, amely a magyarul olvasók világirodalmi tájékozódását hivatott megkönnyíteni. „Apácai [a II. kötetben Apáczai] Csere János óta a magyar nyelvben meghonosodott az enciklopédia fogalma, amely oktatási-tájékoztatósi céllal összeállított ismeretek tárházát jelenti — írja előszavában Köpeczi. — Az enciklopédia általában témákat és azok magyarázatát foglalja magában, de vannak országok, ahol egyszerűen a lexikon rokonszavaként használják. Ebben a Világirodalmi Kise enciklopédiában mind a két feladatot vállaljuk, de egyiket sem teljesen. A könyv első részében mintegy 3100 íróról adunk rövidebb-hosszabb tájékoztatást, a második részben az egyes nemzeti irodalmak fejlődésének fő vonásait mutatjuk be.“ A szerkesztők előre jelzett szempontjai között szerepel a világirodalom fogalmának tág értelmezése, már ami az Európa-centrikusság elvetését illeti. (A kritikások, esztéták, filozófusok háttérbe szorítása vagy kihagyása viszont inkább szűkítést jelez.) A XIX. és XX. századot előnyben részesítették az előző korokkal szemben. Besorolták a két kötetbe a magyar irodalom címszavait is (a kortársaknál a Kossuth-díj volt a válogatási szempont; így bekerült Barabás Tibor, Gáspár Margit, Kónya Lajos, kimaradt Hernádi Gyula, Mészöly Miklós, Pilinszky János).

A számunkra legismertebb területen tallózva, a román írói címszavak esetében az említett szempontokat csak részben látjuk megvalósulni. Elméleti emberként hiányzik ugyan Tudor Vianu, a világirodalom kiváló XX. századi kutatója, de hiányzik a próza- és drámaíró D. R. Popescu is (akinek pedig jó néhány kötete jelent meg magyarul, Bukarestben és Budapesten — és aki a Köpeczi—Pók-féle, 1968-as *A huszadik század külföldi íróiban* még benne volt); Preda és Sorescu kivételével kimaradt a kortárs román irodalom egész középnemzedéke, az Illyés Gyulát is fordító Baconskytól Ioan Alexandruig, Titus Popovici-tól Augustin Buzuráig. (A műfordítókkal egyébként is mostohán bánik a Kise enciklopédia; nemcsak a próza, de a költészet fordítóit sem jelzi a magyar nyelvű kiadásoknál.) Sajnos, a román irodalom összefoglalása sem kárpótol az utóbbi harminc év erősen hiányos bemutatásáért. Hasonló szempontok érvényesültek a romániai magyar irodalom címszavainak megállapításában is: szerepel Asztalos István, Nagy István (Kós Károly viszont nem), kimaradt Sütő András, Szabó Gyula, Szilágyi Domokos és még sokan mások.

S még egy alkalmi megjegyzés: Ezra Pound a Világirodalmi Kise enciklopédia címszava szerint még él; mi úgy tudjuk, hogy 1972 novemberében meghalt. Igaz, amikor a címszó készült (azonos ugyanis *A huszadik század külföldi írói* Pound-címszavával), valóban élt, sőt 1968 és 1972 között befejezte 120 cantóra tervezett művét. (*Gondolat, Budapest, 1976.*)

K. L.

Dénes Sándor: Falitál II.